

X-XI MÜHAZİRƏ

MÖVZU: XIX ƏSR RUS ƏDƏBİYYATI

Rus mədəniyyəti tarixində XIX əsrin yeri. Rus ədəbiyyatının qızıl dövrü. N.M.Karamzin. A.S. Puşkin, M.Y.Lermontov, N.V.Qoqol, V.Q.Belinski, A.I.Qersen, İ.A.Qonçarov, M.E.Saltıkov-Şedrin əsrin əsas simaları kimi. Dünya şöhrətli F.M. Dostoyevski, A.P. Çexov, L.N. Tolstoy ilə yanaşı İ.S. Turqenev, N.Q. Çernişevski, F.I. Tütçev, A.A. Fetin ədəbi irsinin əhəmiyyəti. Ədəbiyyatda başlıca istiqamətlər: realizm, sentimentalizm, romantizm

Rus mədəniyyəti tarixində XIX əsr xüsusi yer tutur. Bu əsr rus mədəniyyətində indiyədək görünməmiş sıçrayış edərək, elm, təhsil, incəsənət, maarif, fəlsəfə, ədəbiyyat sahəsində qüdrətli sənətkarlar yetirmişdir. XIX əsrdəki ictimai həyat, reallıqlar bu dövrün ədəbiyyatında da əks etdirilirdi. Ədəbiyyatda başlıca istiqamətlər klassisizm, sentimentalizm, romantizm idi. Realizm bunların içərisində daha qabarıq təzahür edirdi. Sentimentalizmin görkəmli nümayəndəsi yazıçı və tarixçi haqqında yuxarıda söhbət açdığımız N.M.Karamzin idi. Rus realizminin banisi də A.S.Puşkin (1799-1837) hesab edilir. Rus ədəbiyyatının qızıl əsri, məhz onun adı ilə bağlıdır. O, rus ədəbiyyatında yeni istiqamətin, abı-havanın müəllifidir. Rus mədəniyyəti dünya sivilizasiyasına məhz Puşkinin adı ilə daxil olmuşdur. Puşkinin sələfləri ondan sonra rus ədəbiyyatını qoruyub saxlayaraq, daha da zənginləşdirdilər. Belələrindən biri M.Y.Lermontov (1814-1841) idi. XIX əsr rus ədəbiyyatının qızıl dövrünün digər əzəmətli nümayəndələri İ.S.Turqenov (1818-1883), İ.A.Qonçarov (1812-1891), M.E.Saltıkov-Şedrin (1826-1889), A.N.Ostrovski (1823-1886), şairlər N.A.Nekrasov (1821-1878), F.İ.Tyutçev (1803-1873), A.A.Fet (1820-1892) və b.hesab edilir. A.N.Ostrovski öz əsərlərində Qoqolun “natural məktəbi”ni davam etdirir. Onun “Gəlirli yer”, “Tufan”, “Canavar və qoyunlar”, “Cehizsiz qız” və s. povestlərində ticarət aləminin incəlikləri tədqiq olunur. Ostrovski dramaturgiyası rus realist teatrının təşəkkülündə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Rus ədəbiyyatının qızıl dövrünü yekunlaşdıraraq digər iki nəhəng L.N.Tolstoy (1828-1910) və F.M.Dostoyevski (1821-1881) mədəniyyətin əlçatmaz zirvəsini təşkil etdi. XIX əsrin ilk onilliyi rus memarlığında klassisizmin yekunlaşması və ampir (frans.empire – imperiya, dövlətin qüdrətini təzahür etdirən) üslubunun tətbiqi ilə səciyyələnir. Dövrün memarlığının xarakterik xüsusiyyəti, iri memarlıq ansambllarının yaradılması idi.

Rus sentimentalizmi

Rus sentimentalizminin əsasında cəmiyyətin müxtəlif zümrəbrinin, eləcə də dvoryanlığın təəssüf, kədər və heyrəti dayanmışdır. Rusiyada sentimentalizmin ilk nümunəsi A.Radişevin "Bir həftənin gündəliyi" psixoloji-didaktik miniatürü olmuşdur. "Bir həftənin gündüliyi", "Tobolskdə yaşayan dostuma məktub", "Müqəddəs Uşakovun həyatı" və "Peterburqdan Mokvaya səyahət" əsərini

yazanda A.Radişşev ingi-lis və fransız sentimentalizmi ib tanış olmuş, Lorens Sternin "Sentimental səyahət" və publisist abbat Reynalın "İki Hindistanın tarixi" romanlarından təsirlənmişdir. İlk üç əsərdə obrazların daxili hissi, fikri-psixoloji hərəkətlərini əsas almış, insan "öz hissiyyatının quludur" -düşüncəsini əsaslandırmağa çalışmış, gah öz-özü ilə, gah xəyallarla, gah da oxucularla ünsiyyət tutmuş, təəssüratlarını bölmək istəmişdir. Bunlara baxmayaraq, V.Q.Belinski "rus ədəbiyyatının yeni ideyalar aləminə daxil olma"sı dövrünü - sentimentalizmin tarixini N.Karamzinin yaradıcılığı, onun "Bədbəxt Liza", "Boyar qızı Natalya" və "Rus səyyahının məktubları" əsərləri ilə başlamışdır. Tənqidçinin inamında "bağlanmış olduğu ... cərəyan" - sentimentalizm N.Karamzinin yüksəlməsinə, "Rusiyada ilk dəfə olaraq ölü kitab dilini cəmiyyətin canlı dili ilə əvəz etməsinə" kömək etmiş, onu "insan ehtiraslarını, qəlb həyatını təsvirə" aparmışdır.Çoxşaxəli yaradıcılığa malik insanların fəaliyyəti, gördükləri işlər bəzən o qədər zəngin olur ki, bütün bunların bir insan ömrünə sığmasını təsəvvür etmək çətinidir.

Rus ədəbiyyatında romantizm

İqtisadi inkişaf baxımından Rusiya Avropadan geri qalırdı. Burjuaziya inqilabları yaşanmamışdı. 1812-ci ildə Vətəndaş müharibəsi, 1825-ci il dekabristlər üsyanı baş vermişdi. Rus romantizmi belə bir şəraitdə formalaşmışdır. Rus romantizminin çiçəklənmə dövrü – XIX əsrin ikinci onilliyinə təsadüf edir. Böyük rus şairi **Jukovski Vasili Andreyeviç** 1783-cü ilin yanvarında Tula quberniyasının Mişensk kəndində anadan olmuşdur. Bu kəndin də, digər kəndlər kimi sahibi şairin həqiqi atası çox varlı mülkədar olan Afanasi İvanoviç Bunin idi. Onun Tula, Oryol və Kaluqa quberniyalarında çoxlu mülkü var idi. Buninlər hələ monqol-tatarların gəlişinə qədər Rusa qaynayıb qarışan Bulqar türklərindən idilər. Şairin anası isə qəmli taleyinə oğlunun ağlamalı şeirlər həsr etdiyi əsir türk qızı Salihə idi. Salihə öz bacısı Fatimə ilə birgə 1770-ci ildə ruslar Bəndəri işğal edərkən əsir düşmüşdü. Nə qədər ki, Afanasi Buninin canı sağ idi, malikanənin əlavə, ayrıca hissəsində – fligeldə Salihə ilə yaşayırdı. Tezliklə onu xaçladılar; yeni adı Yelizaveta Turçaninova oldu (Turçaninova "türk qızı" deməkdir). Oğlu olanadək Salihənin üç qızı olmuşdusa da körpələr çox yaşamamışdı. Salihə əvvəl evdə ağanın kiçik uşaqlarının dayəsi kimi xidmət göstərirdi, daha sonra təsərrüfatı idarə etməyi də ona həvalə etmişdilər. Gələcək şair doğulanda oğlunu öz adına yazdırma bilməyən Bunin onun gələcəyindən ötrü əndişə keçirir; belə ki, gələcəkdə onun əsilsiz, kəndli oğlunu müddətsiz əsgərlik və təhkimçilik boyunduruğu gözləyirdi. Odur ki, uşağa zadəgan "ata" tapmaq lazım idi. Dostu olan kasıb, lakin qəlbi bol mərhəmətli zadəgan Andrey Jukovskini öz oğluna rəsmən ata yazdırmağa razı sala bilir. Uşağa ata kimi hər hansı bir təhkimli kəndlisini də yazdırma bilərdi, lakin belə olduqda bütün qapılar bu talesiz uşağın üzünə bağlanmayacaqdımı?! Hələ gələcək şair anadan olmamış Buninlər ailəsinə fəlakət üz verir. Onların on bir uşağından altısı

bir-birinin ardınca vəfat edir. Onların arasında Leypsiq universitetinin tələbəsi olan yeganə oğulları da var idi. İndisə oğlu olması münasibətilə Bunin kənddə yeni kilsə tikdirir. Jukovskinin uşaqlıq illəri atası evində keçsə də, bu evdə onun güzəranı anasının kənizliyi üzündən kədərli keçirdi. Həqiqi atasını heç tanımamışdı, onun kimliyi müəmma idi onun üçün. Heç kimlə də bu barədə – çəkdiyini mövzuda danışmamış. "Mən həmişə tək idim, tək-tənha; yenə özümü hamıdan kənarda tuturam, çünki heç vaxt, heç yerdə mənə mərhəmət göstərməmişlər. Odur ki, adi qeydkeşliyi belə mən böyük lütf və inayət kimi qəbul edirəm", – deyərək gündəliyində sonralar yazacaqdı. Sonra ərlilə bacılarının evində ayrı-ayrı müəllim və tərbiyəçilərin himayəsində təlim-tərbiyə almışdı. Ata evində də, sonra Tulada gimnaziyada oxuyanda da, ərlilə bacılarının evində qalarkən daim qızların əhatəsində olurdu. Bu da onun onsuz da yumşaq olan məhrəban təbiətinə öz təsirini göstərirdi. Jukovskinin atası oğluna saxta dvoryan fəsiləsinə verməklə qapıları onun üzünə açmışdı. Lakin onun doğulması ilə bağlı əhvalat, qeyri-qanuni oğul damğası hər zaman özünü hiss etdirirdi. İstər cəmiyyətdə örtülü münasibət, istər anasının qarabaş həyatı ona dağ çəkir, anasının Buninlərin evində nöqədlərlə bir yaşaması onun bərkiməmiş gənc qəlbinə sağalmaz yara vururdu. 14 yaşında Moskva Universitetinin nəzdində Nəcəba pansionuna daxil olub, dörd il orada təhsil alır. İlk şeirlərini yazmağa başlayır. Pansionda Derjavin və Lomonosov ruhunda təntənəli və fəlsəfi mədhiyyələrini yazır. Universitetdə "Sobranie" (Toplanış) adlı ədəbi cəmiyyət fəaliyyət göstərirdi. Universitet yoldaşları – Bludov, Daşkov, Uvarov, Turgenev qardaşları idi. Bunlar Rusiyanın gələcəkdə böyük dövlət adamları olacaq gəncləri idi. Bu əsnada balladalarını yazmağa girişir: "Lüdmila" (1808), "Kassandro" (1809), "Svetlana" (1808-1812) çap olunur. Rusiyada romantizmin nəfəsi duyulmağa başlayır. Tərcüməçiliyə böyük maraq göstərir, ən çox alman ədəbiyyatına girişir. Jukovski həyatı boyunca yeganə eşqi olan qızın – Maşa Protasovanın sağlığında da, ölümündən sonra da ona çox şeirlər həsr etmişdi. Həqiqətən şairin məhəbbət lirikası faciəvidir: "O qıza", "Mahnı", "19 may 1823-cü il", "Sevincim səndədir", "Dəniz" adlı şeirlərində şair hər şeydən uca, fəqət ayrılığa və ölümə məhkum olan "bəhrəsiz" məhəbbəti vəsf edir. Rədd cavabı alan şair səfərbərliyə almır, Tarutin altında düşərgədə "Şair rus döyüşçülərinin düşərgəsində" adlı vətənpərvər şeirini yazır, Rus ordusunu əl-əl gəzən bu coşqun vətənpərvərlik şeiri şairə müqayisəyə gəlməz şöhrət gətirir. Həmin ruhda başladığı "Svetlana" poemasını bitirir. İlk əsəri onun siyasi və ədəbi baxışları etibarilə N.M.Karamzinin davamçısı olduğunu göstərirdi. "Olum və ya ölüm" təhlükəsi qarşısında qalan Rusiyada bu anlarda elə güclü patriotizm dalğası qalxmışdı ki, varlılar – ağalar öz rəiyyətinə alaylar düzəldib, paltarını, çörəyini, silahını verib, bu qüvvələri cəbhəyə atırdı. Varlı tacirlər "daş tərəzi günahkarları", "arşından bir çərək sürüşdürən" dənənki pul hərisləri bu gün bütün var dövlətlərini "uf" demədən ortaya qoymuşdular. Bunun sədaları yazıçı Lev Tolstoyun "Hərb və Sülh" əsərindən eşidilir. Jukovskinin də bu duyğuların əlində yazdığı "İmperator Aleksandra" şeiri onun taleyini həll edir, ana – imperatriça Mariya Fyodorovna onu

saraya dəvət edir, paytaxta çağırır. Şair əvvəl sarayda şahzadə qızlara, eləcə də gələcək çar Nikolayın nişanlısı alman şahzadəsi olan gəlinə rus dili və ədəbiyyatı dərsi verir. Onun mənən büllur xisləti, təmiz vicdanı, şəfqətli qəlbi hamının diqqətini cəlb edir, heyrətə salır, ehtiram oyadırdı. Odur ki, şairə imperiyanın gələcəyini tapşırırlar; 1825-ci ildən çar I Nikolayın oğlu vəliəhd Aleksandr Nikolayeviç (gələcək rus çarı II Aleksandr) tərbiyəçisi təyin olunur. Gələcəkdə II Aleksandrın gördüyü mütərəqqi tədbirlər, azadlıq yolunda proyektləri (məhz o hakimiyyətə gəldiyi gün dekabristlərin əfv olunma fərmanına qol çəkdi, dekabristlər bütün hüquqları bərpa olunaraq geri çağırıldılar; təhkimçilik hüququnu ləğv etdi və s.) nəticəsində rus tarixində "Aleksandr Osvoboditel" (nicat verən) ləqəbini qazandı. Bunlar monarxın, padşahın qəlbinə hələ körpəykən müəlliminin axıtdığı nur – şəfqət və mərhəmətin nuru idi. 15 il daim vəliəhdin yanında oldu, ondan ayrılmadı. Jukovski siyasi baxışlardakı fərqi belə baxmadan istedadlı adamlara böyük hörmət göstərərək dəstək olurdu. Ölümünə qədər Puşkinin dostu oldu. Belinski bunu nəzərdə tutaraq Jukovskinin cəmiyyətdəki yerini düzgün müəyyənləşdirməyə çalışaraq ona verdiyi qiymətində bunu belə ifadə edirdi: "Jukovski rus ədəbiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən simadır... Jukovski olmasaydı Puşkin də olmazdı".

Puşkinə, Gertsenə, Lermontova, Şevçenkoya, Baratinskiyə, dekabristlərə - terrorçu inqilabçılara, hamıya, hər kəsə kömək dururdu. Vəliəhdlə imperiyanı gəzərkən (vəliəhdin hədd-buluğa çatması münasibətilə) Kurqanda olarkən şahzadəni müşayiət edən Jukovski dekabristlərlə görüşür, bağına basır. Əslində bağına basdığı bir çox məhbusları heç məhkumluqdan əvvəl tanınırdı. Hamıya kömək edir. Polyaklara – öz ölkələrinin milli-azadlıq mübarizəsinə qalxmış polyaklara kömək durur, elə oradaca vəliəhddən onları xahiş edir. ...Jukovski rus oxucusunu dünya ədəbiyyatının böyük simaları ilə tanış etdi: F.Şiller, C.Bayron, Lamott Fukeni tərcümə edib rus dilinə çevirdi; Homerdən, Firdovsidən, Hind ədəbiyyatından abidə-nümunələri rus oxucularına yetirdi. Rus xalqının folklor irsindən bəhrələnərək eynən Puşkin kimi sevdalı, sehirli nağıllar yazdı: "Çar Berendeyin nağılı", "Yatmış şahzadə", "Şahzadə İvan və Boz Qurd", "Zambaq ağacı", "Çəkməli Pişik".

1841-ci ildə onun tərbiyəçi vəzifəsi başa çatır. Fəxri təqaüdə çıxıb Almaniyada məskunlaşır. 21 aprel 1841-ci ildə Drüssel-dorfdə rəssam Reyterin 18 yaşlı qızı ilə evlənir. Özünün – bu qədimi türkün 58 yaşы vardı. Sevdidi Mariya – ilk məhəbbəti isə 18 il əvvəl ölmüşdü.

Lakin ailə həyatı uğurlu olmur. Arvadının xəstəliyi, öz nasazlığı, gözlərinin tutulmaq təhlükəsi onu yorur.

Nə qədər can atsa da, Rusiyaya bir də dönə bilmir, dostları, doğma Mişen kəndi, Muratovo, Dolbino... həsrəti ilə Baden-Badendə 1852-ci il aprelin 14-də dünyanı tərk edir. Tərcümə etdiyi "İliada" əlində yarımçıq qalır. Tezliklə Rusiyaya gətirib

Aleksandr Nevski Fəxrli Dərgahda dəfn edirlər. Əbədi mənzili Karamzinin yanındadır.

Mixail Lermontov (1814–1841)

Rusiyanın görkəmli humanist şair və mütəfəkkirlərindən olan Mixail Yuryeviç Lermontov (1814-1841) XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb yaratmışdır. Azərbaycanda da geniş tanınan bu məşhur rus ədibini Qafqazla bağlayan və Azərbaycan oxucusuna sevdiren, ilk növbədə, onun Şərq mövzusunda müraciəti və Qafqaz xalqlarının həyatını, onların adət-ənənələrini çoxsaylı əsərlərində əks etdirməsidir. Rus poeziyasının ən yüksək zirvələrindən biri sayılan M.Y.Lermontovu tanıdan və sevdiren həm də onun yaradıcılığında rast gəlinən insan və cəmiyyət, güclü şəxsiyyət problemlərinə yanaşma tərzidir. Onun rus romantizm və realizminin sintezini özündə əxz etdirən əsərləri bu şair, nasir və dramaturqun fərdi yaradıcılıq üslubu və metodunu səciyyələndirən əsas şərtlərdəndir. V.Q.Belinskinin təbircə desək, Lermontov öz yetkin yaradıcılığında, xüsusən də "Zəmanəmizin qəhrəmanı" romanında realist olmaqla yanaşı, eyni zamanda romantizm metodunun bir sıra xüsusiyyətlərindən məharətlə yararlına bilmişdi. Digər dahi rus tənqidçisi və yazıçısı N.Q.Çernişevski isə sonradan realist rus ədəbiyyatının ana xəttinə çevriləcək, L.N.Tolstoy və F.M.Dostoyevski nəsrində intişar edəcək və dərinləşəcək psixoloji istiqamətin məhz Lermontov romanlarından başlanğıc götürdüyünü vurğulayırdı. Mixail Lermontov cəmi 26 il yaşadı. Sona bir neçə il qalmış, eyni aqibəti paylaşacağı həmkarı Puşkin'in duelloda ölüm xəbərini alır. "Müqəddəs şair qanı yuyula bilməz!" misrası ilə bitirdiyi ithaf şeiri olan "Şairin ölümü", həm də dövrün monarxik idarə sistemi və onun qoyduğu (və qoymadığı) qayda-qanunlara üsyan xarakteri daşıyırdı. Ancaq Lermontov'un özü də bu bələdan uzaq qala bilmir; əvvəlcə Peterburqdakı fransız səfirinin oğlu ilə girişdiyi duellodan sağ çıxıb bilsə də, 1 il sonrakı başqa bir fransız zabıtlə olan duellosu onun həyatının sonu olur. Rus romantizminin öndə şəxslərindən biri olan Lermontov'un şeirləri, əsas da tək romanı* olan "Zəmanəmizin qəhrəmanı" illər keçməsinə baxmayaraq, mövzu cəhətdən hələ də öz aktuallığını qoruyub-saxlamaqdadır.

Romandan bir parça: "Bir an düşündüm, sonra içimdə bir şey qırılmış kimi, "bəli, uşaqlığımdan bəri taleyim elə budur!" dedim. "Hər kəs üzümdə pisliyə meyillik əlamətləri axtarardı – əslində olmayan, amma onlara görə olmalı olan əlamətləri. Axırda arzularına çatdılar. Təvazökar idim; məni rasionallıqla günahlandırdılar. Sonda danışmayan birinə çevrildim. Yaxşıqla pisliyi ayırd edə bilirdim; ancaq başa düşmərdülər məni, incidirdilər. Kin bəsləməyə başladım. Uşaqlıqda özümə qapanırdım, digərləri kimi şən, çox danışan biri deyildim; onlardan üstün görürdüm özümü, amma hamı məni onlardan aşağı hesab etməkdə sanki sözü bir yerə qoymuşdu. Qısqanc oldum. Bütün Dünyanı sevməyə hazır idim;

dəyərləndirən çıxmadı. Nəticədə nifrət etməyi öyrəndim. Rəngsiz gəncliyimi, özümə və Dünyaya qarşı olan mübarizədə tükətdim. Lağ edəcəklərindən qorxub, ən yaxşı hisslərimi ürəyimin dərinliklərində basdırdım; oradaca silinib getdilər. Həmişə doğru danışdım, inanmadılar. . Mən də aldatmağa başladım. Burjua dünyasını, cəmiyyət mexanizmini yavaş-yavaş qavrayaraq, həyat dərsində təcrübə qazandım; başqalarının bu təcrübəni qazanmadan necə xoşbəxtlik əldə etdiklərini gördüm; mənim dayanmadan çatmağa çalışdığım hədəflərin həzzini, onlar özlərini yormadan yaşayırdılar. Həmin anda içimdə bir pessimizm baş qaldırdı – tapança gülləsi ilə bitiriləcək bir pessimizm deyildi bu; soyuq, çarəsiz, xoş niyyətli bir gülümsəmənin altına gizlənmiş bir ümitsizlik idi. Ruhum yaralanmışdı; ruhumun yarısı yox idi; solmuş, uçmuş, ölmüşdü. Mən də o yarısını kəsib atdım – digər tərəf hələ də tərənirdi, canlı, hər kəsin xidmətində. Heç kim fərqi varmadı bunun; çünki bir zamanlar var olan digər yarıdan xəbərləri yox idi; amma siz bir xatirəni canlandırdınız, mən də sizə bir kitab oxudum. Bir çoxlarına bu gülünc gəlir, amma mən heç vaxt elə düşünmürəm, hələ onlarda nələrin gizləndiyini nəzərə alsaq... Yenə də sizdən mənimlə həmfikir olmağı istəyə bilmərəm; bu ani çıxışım sizə gülünc gəlibsə, xahiş edirəm gülün. Açıq deyirəm, qətiyyətlə incitməz məni...”

Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedov

(1795-1829)—[Polyak](#) əsilli tanınmış rus dramaturq, yazıçı və diplomatı. "Ağıldan bəla" pyesini müəllifi.

Aleksandr Qriboyedov 1795-ci il yanvarın 4-də Moskvada, zabitlər ailəsində dünyaya gəlib. İlk təhsilini burada məktəbdə, daha sonra isə Moskva universitetində alıb. Fəsləfə fakültəsini bitirdikdən sonra, ikinci təhsil olaraq hüquq fakültəsini oxuyur. Təhsil aldığı müddətdə eyni zamanda fransız, ingilis və italyan, alman, daha sonra yunan, latın, fars, ərəb və türk dillərinə yiyələnir. Universitetdə oxuyarkən onun poetik istedadı da üzə çıxır və kiçik əsərlər yazmağa başlayır. Napoleon tərəfindən başlanan müharibə onun planlarını dəyişir – o, kiçik zabit kimi müharibəyə yollanır. Müharibədən qayıtdıqdan sonra Peterburqa köçür, bir çox dekabristlərin, o cümlədən Puşkinin də çalışdığı Xarici işlər Kollegiyası idarəsinə işə düzəlir. 1818-ci ildə rus missiyasının katibi kimi İrana göndərilir və burada iki il işləyir. Onun İranda yaşadığı həyat, əsərləri və gündəliklərində yer alır. 1821-ci ildə İrandan qayıtdıqdan sonra Qafqaz generalı A.Yermolovun rəhbərlik etdiyi ordunun diplomatik katibi vəzifəsinə təyin edilir. 1826-cı ildə çar hakimiyyəti tərəfindən dekabristlərin işi üzrə həbs edilir. O, bütün məxfi sənədləri öncədən məhv edir və buna görə də günahı sübuta yetirilmədiyindən azadlığa buraxılır. Yenidən Qafqaza qayıdaraq diplomat vəzifəsində çalışır. 1827-ci ildə Türkiyə ilə İran arasında danışıqlarda vasitəçi kimi çıxış edir. 1828-ci ildə İranla imzalanan Türkmənçay müqaviləsinin hazırlanmasında iştirak edir. Bundan sonra isə o, İranda rəsmi səfir təyin edilir. Elə həmin ildə o, Tehranda səfirlik binasında qətlə yetirilir və meyidi Tiflisə aparılır. Keçmiş dekabrist, dövrünün sayılıb-seçilən

yazarı olan Qriboyedov ömrünün gənc çağında özünün xristian təəssübkeşliyinin qurbanı oldu. 1829-cu il fevralın 11-də Rusiya imperiyasının Tehrandakı səfiri, şair Aleksandr Qriboyedov qətlə yetirilib. Türkmənçay müqaviləsindən sonra İrandan erməni əhalisinin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsində iştirak edən Qriboyedov həmin müqavilənin birinci ildönümündə bir qrup dindarın Rusiya səfirliyinə basqını zamanı öldürülmüşdü. Bu hadisədən sonra Fətəli şah Qacar Rusiya ilə münasibətləri sahmanlamaq üçün üzrxahlıq olaraq Peterburqa böyük miqdarda qızıl və daş-qaş göndərdi.

İvan Qonçarov “Oblomov” romanı

Rus ədəbiyyatının ən böyük əsərlərindən sayılan “Oblomov” romanı ilk dəfə 1849-cu ildə İvan Qonçarov tərəfindən, ümumi əsərin sadəcə bir bölümü olan “Oblomovun Yuxusu” bir jurnalda dərc olunur. Ancaq əsər çox uzun fasilədən sonra 1858-ci ilin qışında, sadəcə bir aylıq bir çalışma ilə tamamlanır və 1859-cu ildə “Oteçestvenniye Zapiski” jurnalının ilk dörd sayısında çap olunmuşdur. Qonçarov əsərin bir ayda tamamlanmasını isə belə açıqlayır: “Bu böyük romanın bir ay içərisində yazılması mümkünsüz kimi görünür. Ancaq unutmayın ki, bu əsəri illərcə beynimdə daşdım və onu ancaq kağıza köçürmək qalmışdı”. Əsərin baş qəhrəmanı Oblomov, atasından miras qalan Oblomovka kəndinin sahibi olan bir əsilzadədir. Yüksək təhsil görmüşdür və bir müddət dövlət məmuru olaraq çalışsa da sonralar bezmiş və işindən ayrılmışdır. Zaman keçdikcə artıq cavanlığında xəyal etdiyi həyatdan uzaq düşmüş, yaşı otuzu keçmiş Oblomova ətrafdakı hər şey mənasız görünməyə başlamışdır. Buradan da görüldüyü kimi əsər Oblomovun doğumundan ölümünə qədər olan həyatı əks etdirdiyi kimi, özündə nihilizm və ekzistensializm kimi cərəyanların da izlərini daşımaqdadır. Oblomovun bağlı olduğu əşya isə yatağıdır. Yatmaq, yatağından qalxmamaq Oblomovun yorğunluq nəticəsi ehtiyacı olan bir şey deyildi. Bu onun təbii halı idi. Hər zaman planları haqqında düşünən obrazımız, planlarını həyata keçirmək, problemlərini həll etmək üçün heç bir güc sərf etməmişdir. Yəni Oblomov düşünmək, xəyal qurmaq mərhələsini heç vaxt aşmışdır. Bunu dərk edən baş obraz, bu halına görə də vicdan əzabı çəkməkdədir. Yazar, əsərdə Oblomovun simasında rus xalqını təsvir etmiş və sahib olduğu oblomovluğun, köhnəliyin xalqı daha da geriyə sürüklədiyini deməyə çalışmış və Oblomovluğun rus xalqı üçün böyük bir bəla olduğunu bildirmişdir. Oblomovun uyşuq həyat tərzinə son qoyan isə Stoltzun onunla tanış etdiyi Olgadır. Olga da öz düşüncə tərzini ilə Stoltza bənzəyir və Oblomovu yenidən həyata, cəmiyyətə qazandıрмаğa çalışır. Ancaq Olganın sevgisində ego var. Beynindəki fikirləri və hədəfləri həyata keçirdiyi üçün özü ilə fəxr etmə düşüncəsi yatır və bu fikir və hədəflərdən biri də Oblomovdur. Ancaq Oblomov və Olga eşqi ayrılıqla nəticələndiyi üçün bir müddət depressiyaya düşsə də əsərin sonunda Stoltzla evlənərək hər ikisi xoşbəxt bir həyat yaşamağı bacarırlar.

A.S.Puşkin

1799-cu il iyunun 6-da Moskvada anadan olan Puşkinin dünya görüşünün formalaşmasında şairin nənəsi Mariya Alekseyevnanın (Hannibal), tərbiyəsində isə dayəsi Arina Radionovnanın rolu böyük olub. Dayəsini çox sevən Puşkin ona bir neçə gözəl şeir də həsr edib. Arina Radionovna məharətlə nağıl danışar, xalq inanclarını, atalar sözlərini, tapmacaları yaxşı bilirdi. Sonradan Puşkin dayəsinin süjetlərindən istifadə edərək və “Çar Saltan haqqında nağıl”, “Qizil xoruz haqda nağıl”, “Ölmüş çar qızı haqda nağıl” və başqa əsərlər yazır. 1811-ci ildə Puşkin Çarskoselsk liseyinə qəbul olur. Liseydə oxuduğu 6 il onun şairlik istedadının inkişafına köklü şəkildə təsir göstərir. Həmin illərdə gənc Puşkin ədəbi fəaliyyətə başlayır. 16 yaşında Derjavinin qarşısında “Çar kəndində xatirələr” şerini oxuyur. 1817-ci ildə liseyi kollec katibi rütbəsində bitirən şair Xarici İşlər Kollegiyasına təyinat alır, 1819-cu ildə isə dekabristlərin rəhbərlik etdiyi “Yaşıl çıraq” ədəbi-teatr cəmiyyətinə üzv olur. Puşkin heç vaxt bilavasitə dekabrist hərəkatına qoşulmasa da, onun dostları gizli təşkilatlarda iştirak edir və aktiv fəaliyyət göstərirdilər. Dekabristlərlə ünsiyyət şairin yaradıcılığında öz izini buraxır. O, “Çaadayevə”, “Kənd” və başqa bu kimi siyasi şeirlər yazır. 1820-ci ildə Puşkin hələ liseydə təhsil alan zaman başladığı “Ruslan və Lyudmila” poemasını bitirir. Poema tənqidçilər tərəfindən yaxşı qarşılanmır, şair poema janrının yüksək kanonlarını aşacağı salmaqda ittiham olunur. Aleksandr Puşkini siyasi əsərlərinə görə Sibirə sürgün edə bilərdilər. Qlinka, Karamzin, Çaadayev kimi dostlarının himayəsi onun cəzasının yüngülləşdirilməsi və sürgün əvəzinə xidməti yerinin Ekatirinoslava dəyişdirilməsi ilə nəticələnir. 1820-ci ildə epigramlar yaydığı üçün şair cənuba sürgün edilir. Sürgündə olduğu dörd il Puşkin üçün hədəf getmir. Bu illər də o, “Qafqaz əsiri”, “Baxçasaray fontanı”, “Quldur qardaşlar” əsərlərini yazır, gələcəkdə ona böyük şöhrət gətirəcək “Yevgeni Onegin” romanı üzərində işə başlayır. 1823-cü ildə Puşkinin xidməti yeri Odessaya dəyişdirilir. Bir il sonra istefa üçün müraciət edən şair bu dəfə şimal sürgününə, malikanəsinin olduğu Mixaylovsk kəndinə göndərilir. Burada o, “Yevgeni Onegin” romanı üzərində işi davam etdirir, “Boris Qodunov”u yazır. Mixaylovskda olarkən ona dekabristlərin üsyanı və dostlarının edam edilməsi xəbəri çatır. Axtarışdan ehtiyatlanan şair avtobioqrafik qeydlərini məhv edir. 1826-cı ildə I Nikolay Puşkini Moskvaya çağırır və onu himayəyə götürəcəyini bildirir. Lakin çar tərəfindən verilən azadlıq uzun sürmür. 1828-ci ildə Dövlət şurası Puşkin üzərində nəzarət üçün sərəncam verilir. Bu sərəncamdan sonra şair özbaşına Moskvanı tərk edərək Qafqaza, dostlarının yanına gedir. Səfər zamanı təəssüratlarını Puşkin “Ərzuruma səyahət” oçerkində, “Qafqaz”, “Uçqun”, “Gürcüstan təpələrində” şeirlərində oxuculara çatdırır. 1830-cu ildə Puşkin Natalya Qonçarova ilə evlənmək qərarına gəlir. Toydan əvvəl atası tərəfindən ona hədiyyə olunmuş Boldino malikanəsinin yaxınlığında yerləşən Kistenevka kəndinə gedir. Moskvada baş qaldırmış vəba

epidemiyası üzündən üç ay burada qalmağa məcbur olan şairin yaradıcılığının bu dövrü “Boldino payızı” kimi tanınır. Boldinoda Puşkin “Mərhum İvan Petroviç Belkinin povestləri”, “Kiçik faciələr”, “Kolmnada evcik” və bir çox başqa əsərlər yazır, “Yevgeni Onegin” romanını bitirir. 1831-ci ildə Natalya Qonçarova ilə evlənib Peterburqa köçən Puşkin həmin dövrdə tarixi mövzuda yazılmış “Dubrovski”, “Kapitan qızı” və digər əsərləri qələmə alır. 1832-ci ildə Puşkin “Dubrovski” romanını yazmağa və Puqaçovun üsyanı barədə roman üçün material toplamağa başlayır. Bundan başqa o, bu dövr yaradıcılığının ən gözəl nümunələrindən olan “Qaratoxmaq qadın”, “Andjelo”, “Mis atlı”, “Balıqçı və qızıl balıq haqda nağıl” “Ölmüş şahzadə və yeddi pəhləvan” əsərləri üzərində də işləyir. Peterburqa qayıtdıqdan sonra maddi çətinliyə düşən şair 1834-cü ildə istefaya çıxır və bundan sonra həyatı dərc olunmuş əsərlərinin gətirdiyi qeyri-sabit gəlirlərdən asılı olur. Puşkin dühasının tənəzzülündən xəbər verən maddi çətinlik və tənqidçilərin aramsız hücumları şairin yaradıcılığında böhranın baş verməsinə səbəb olur. Lakin vaxtını hədəf keçirməyən Aleksandr Puşkin I Pyotr zamanının tarixi sənədlərinin tədqiqi ilə məşğul olur, “Kapitan qızı” romanını dərc etdirdiyi “Sovremennik” ədəbi nəşrinin təməlinin qoyulmasında iştirak edir. 1834-cü ildə Peterburqa gələn fransız baron Dantes Puşkinin həyat yoldaşı Natalya Qonçarovaya vurulur və ona diqqət göstərməyə başlayır. Bu bir çox dedi-qodunun yaranmasına səbəb olur. Bu səbəbdən Puşkin Dantesi duələ çağırırsa da onun Natalyanın bacısı Yekaterina Nikolayevnaya evlənmək təklif etməsindən sonra duel çağırışını geri götürür. Lakin evləndikdən sonra belə Dantes Puşkinin həyat yoldaşına diqqət yetirməkdə davam edir. İntriganın böyüməsində Dantesin atası baron Qekkernin də rolu az olmur. Bu hadisələrdən usanan Puşkin Dantesin onu duələ çağıracağına ümid edərək baron Qekkernə təhqiramiz məktub yazır. Belə də olur, 1837-ci il yanvarın 27-də duel baş tutur. Puşkin qarnından ölümcül yaralanır və 2 gündən sonra 1837-ci il yanvarın 29-da vəfat edir. Nümayişlərin başlayacağından ehtiyat edən çar Puşkinin nəşini Peterburqdan məxfi olaraq çıxarılmasını əmr edir.

Vissarion Qriqoryeviç Belinski

11 iyun 1811-ci ildə anadan olmuşdu. Qərbə meyilli rus ədəbiyyat tənqidçisi olmuşdur. Aleksandr Herzen, Mixail Bakunin və digər intellektuallarla yaxından dost olmuşdur. Şair və naşir Nikolay Nekrasovun kariyerasında və "Sovremennik" adlı populyar jurnalda əhəmiyyətli rol oynamışdır. Vissarion Belinski 7 iyun 1848-ci ildə vəfat edib. Ədəbiyyat haqqında elmin inkişafında Vissarion Belinskinin müstəsna dərəcədə böyük rolu vardır. Vissarion Belinskinin “Ədəbiyyatın növlərə və şəkillərə bölünməsi” əsəri dünya ədəbiyyatşünaslıq elmində yeni mərhələdir. Ədəbiyyatşünaslıq elminin özünəqədərki çoxəsrlik elmi ənənələrinin zəminində meydana çıxmış bu böyük ədəbiyyatşünaslıq əsəri Avropa ədəbiyyatının, daha çox isə rus ədəbiyyatının zəngin materiallarının sintezindən yoğrulmuş yeni nəzəri baxışlar sisteminin ifadəsidir. Deyirlər ki, Vissarion Belinskinin ədəbiyyatşünaslıq

təlimində Aristotelin dərin elmi düşüncəsi və Bualonun poetik şəkildə ifadə olunan nəzəri baxışları sintez halında təzahür edir. Vissarion Belinski ədəbiyyatşünaslığın şairidir. Vissarion Belinski – ədəbiyyatın mahiyyətinin, fəlsəfəsinin elmini yaratmışdır.

Aleksandr İvanoviç Gertsen

rus dvoryanı İvan Yakovlevin qeyri-qanuni oğlu idi. 1812-ci ildə anadan olub, 1872-ci ildə vəfat etmişdir. Moskva Dövlət Universitetini bitirmiş, azad fikirli davranışına görə 1834-cü ildə həbs edilmişdi. Həbsdən çıxıb, yenə eyni ruhla antirejim məzmunlu əsərlər yazmış və yenidən tutulacağını görüb 1847-ci ildə həmişəlik Rusiyanı tərk etmişdir. Avropanı gəzmiş, Almaniya, Fransa, İtaliya və İsveçrədə yaşayıb, çoxlu sayda bədii, publisistik və fəlsəfi əsərlər yazmışdır.

«Fransa və İtaliyadan məktublar» əsərində Almaniya, Fransa, İtaliya xalqları, onların xarakteri, taleyi, siyasi rejimləri, 1789-93, 1830, 1848-ci il Fransa və Avropa ölkələrində baş verən inqilablar haqqında çox dərin mənalı, yüksək publisistik ehtiraslı düşüncələrini bu gün belə, nəfəs dərmədən, həyəcansız oxumaq mümkün deyil.

Qoqol Nikolay Vasilyeviç

Qoqol Nikolay Vasilyeviç (1809-1852) - rus yazıçısı. "Dikanka yaxınlığındakı xutorda axşamlar", "Viy", "Taras Bulba", "Şinel" povestlərinin, "Müfəttiş" komediyasının, "Ölü canlar" roman-poemasının və s. əsərlərin müəllifidir. Əsərlərində feodal-patriarxal həyat tərzini tənqid olunmuş, "kiçik adamlar"ın acı taleyi təsvir edilmişdir. Qoqolun yaradıcılığı M.F.Axundov, N.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə və b. Azərbaycan yazıçılarının İctimai-ədəbi görüşlərinə təsir göstərmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı, dramaturgiyası və publisistikasında Qoqolun satirik gülüşündən istifadə edilmişdir. Yazıçının "Müfəttiş" və "Evlənmə" komediyaları dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur. Amma Qoqolun həyatı, yaradıcılığı, ölümü həmişə diqqət mərkəzində olub: yazıçının həyatı və ölümü haqqına tükürpədicilər, qorxunc, gerçəyəbənzər uydurmalar, uydurmaya bənzər gerçəklər ədəbi aləmdə çox populyardır. Qoqol öz sənətkar eqosunu yüksək qiymətləndirirdi və bəlkə də elə bu üzdən ətrafında baş verən olaylara sanki hardasa bir qədər yuxarıdan, hadisələrin fəvqündən baxırdı. Yazıçının uşaqlıq illərində aldığı mənəvi sarsıntıları da yaddan çıxarmamalıyıq. Nikolay Vasilyeviç uşaqlıq illərindən ona əzab verən bir epizodu belə xatırlayır: - "Evdə tək oturmuşdum. Atamla anam harasa getmişdilər... Beş yaşım vardı. Axşam düşürdü. Divanın bir küncünə qısılib tam səssizlikdə qədim divar saatının kəfkirlərinin səsinə dinləyirdim. Qulaqlarım cingildəyirdi. İnanırsınızmı, hələ o vaxt mənə elə gəlirdi ki, saat kəfkirlərinin tiqqiltisi əbədiyyətə doğru gedən zamanın səsidir. Birdən asta addımlarla ehməllə mənə doğru

yaxınlaşan pişik rahatlığını pozdu. Pişiyin yaşıl gözləri xoşagəlməz qığılcım saçdı. Mən xoflandım, pişiyi götürüb həyəətə qaçdım, həyətdə onu hovuzla tulladım, hər dəfə pişik üzüb kənara çıxmaq istəyəndə onu geri itələyirdim. Qorxudan əlim-ayağım əsirdi, amma eyni zamanda nəsə bir rahatlıq hissi də duyurdum, qəfildən məni qorxutmuş pişkdən intiqam almışdım. Pişik boğuldu, suyun üzündəki sonuncu halqa da qeyb oldu. Məni ağlamaq tutdu, pişiyə yazığım gəlirdi, vicdan əzabı çəkirdim..." Kim bilir, bəlkə də məhz həmin axşam balaca Nikolayın içində bir yazıçı doğulurdu - bu yazıçı Qoqol olacaq.

1847-ci ildə Qoqol "Dostlarla yazışmalardan seçilmiş məqamlar" kitabını çap etdirdi. Rusiyanın ən məşhur yazıçısı birdən-birə hər kəs tərəfindən tənqid edilməyə, söyülməyə başlanmışdı. Kitab yazıçının "Vəsiyyəti" ilə açılır. Əslində kitabda giriş sözü kimi yazılmış bu yazı yazıçının gerçək vəsiyyətidir - vəsiyyət adətən insanın ölümündən sonra açıqlanır. Qoqol hələ sağlığında öz "Vəsiyyət"ini çap elətdirmişdi - bu isə yaxşı əlamət deyil... Belinski Qoqola hücumla keçdi, yazıçını min bir günahla suçladı və onu "uçurumun kənarında dayanan dəli" adlandırdı. Qoqol yazır: "Anlaya bilmirəm ki, necə oldu ki, bütün Rusiya birdən-birə məndən üz döndərdi".N.V.Qoqol Vəsiyyətnaməsində yazır ki, ölüm əlamətləri açıq-aydın bəlli olmayana qədər cəsədimi tələsik torpağa tapşırma. Bunu ona görə xatırladıram ki, xəstəlik zamanı dəfələrlə ürəyim dayanıb, nəbzim vurmayıb. Amma yazıçının ölümündən sonra onun vəsiyyətini unuttular...Böyük yazıçı hələ huşu başında ikən Rusiyadan intiqam aldı - uzun illər üzərində işlədiyi "Ölü canlar"ın ikinci cildini yandırdı.

Sergey Aksakov "Qoqolun dostlarına məktub" məqaləsində yazır: "Artıq Qoqol dünyada yoxdu, Qoqol öldü". Bir cümlədən sonra isə - "Amma Qoqol "Ölü canlar"ı yandırdı - ən dəhşətli budur".Böyük rus rəssamı İlya Repin 1909-cu ildə "Qoqolun özünü yandırması" adlı bir tablo çəkib - Qoqol əlyazmalarını sobaya atıb yandırdığı məqamda təsvir olunub. Tünd, qatı boyalarla işlənmiş tabloda dahi yazıçının üz-gözündə sanki alov dilləri rəqs eləyir. Bizim Mirzə də - Cəlil Məmmədquluzadə bir qış günü əlyazmalarını yandırır. Deməli, əlyazmalar yanır... "Allah sənə rəhmət eləsin, Qoqol" - Mirzə Cəlilin dediyi kimi

Qoqolun vəsiyyəti yalnız yetmiş doqquz ildən sonra, 1931-ci ildə nəşinin Danilov monastırından Novodeviçe qəbiristanlığına köçürüldüyü zaman yada düşdü. Hadisənin iştirakçılarının sözlərinə görə, tabutun qapağı içəri tərəfdən cızılmışdı, cəsəd isə qeyri-adi vəziyyətdəydi. Fəqət, ən dəhşətli... skeletin kəlləsi tabutda yox idi...

Qoqolun qəbri köçürülmək üçün açıldığı zaman oraya prosesi izləmək üçün bir neçə ziyalını dəvət edirlər. Orada iştirak edən Ədəbiyyat İnstitutunun professoru yazıçı V. Q. Lidin yazır ki, Qoqolun qəbrinin açılması prosesi az qala bir gün çəkdi. Belə ki, tabut adətən olduğundan daha dərinə basdırılmışdı. Hava qaralanda, nəhayət, qəbir açıldı və gördük ki, tabutun içərisində Qoqolun başı

yoxdur. Hətta Lidin qeyd edir ki, Qoqoldan “yadigar olaraq” onun əynindəki jiletdən bir parça kəsib götürür. Bundan da daha dəhşətli odur ki, həmin mərasimdə iştirak edən başqa bir yazar – Vsevolod İvanov Qoqolun bir qabırğasını, qəbristanlığın direktoru Arakçeyev isə onun ayaqqabılarını “yadigar” saxlamaq üçün götürür.

Bəs yazarın cəsədinin kəllə sümüyü hara yox olmuşdu? Bu sualla bağlı Lidin belə fikir irəli sürür: 1894-cü ildə Moskva teatr muzeyini yaradan, maddi cəhətdən böyük imkanlara sahib olan kolleksioner A. A. Baxruşin öz kolleksiyasına ən ağılasıgmaz eksponatları toplayırmış. Deyilənə görə, Moskva teatr muzeyində eksponatlar içərisində kimə aid olduğu naməlum olan 3 kəllə sümüyü var – onlardan birinin teatrın aktyoru Şepkinə, digərinin Qoqola aid olduğu söylənilir (üçüncünün sahibi haqqında isə məlumat yoxdur). Lakin maraqlıdır ki, qəbir açıldıqdan və yazarın başı tapılmadıqdan sonra bununla bağlı araşdırma aparılsa da, sovet hökuməti bütün məlumatları gizli saxlamağa çalışmış və əldə olunan nəticələrlə bağlı heç bir məlumat verilməmişdir. Sonralar ictimaiyyətə ötürülən məlumatlarda isə qəbir açıldığı zaman sadəcə yazıçının başının bir tərəfə çevrildiyini, amma cəsədin bütün hissələrinin yerində olduğunu demişlər və tədqiqatçılar yazıçının cəsədinin başsız olduğu barədəki fikirləri cəfəngiyat adlandıraraq tamamilə inkar etmişlər. Hətta bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, bu, yazıçı V. Q. Lidinin Qoqolun adından istifadə edərək şöhrət qazanmaq istəyindən irəli gələn bir addım olmuşdur.

Bununla belə, 42 yaşlı yazıçının ölüm səbəbi ilə bağlı müxtəlif versiyalar hələ də müzakirə edilməkdədir. Belə ki, tədqiqatçıların bir qismi Qoqolun keşis Matveyin moizələrini dinləyərək ölümün qaçılmaz olduğuna inandığı üçün müalicə olunmaq istəmədiyini və olduqca az qida qəbul edərək özünün ölümünü yaxınlaşdırdığını deyərək, bir növ, bunu tədricən intihar hesab edirlər.

Bir başqaları xəstə yazıçının müalicəni düzgün istiqamətdə aparmayan həkimlər tərəfindən bilməyərkdən tədricən dərmanlar vasitəsilə zəhərləndiyini deyirlər. Lakin həqiqət budur ki, ölüm qorxusu böyük olmasına baxmayaraq, yazıçı müalicə almaq istəməmiş və tez-tez “Məni rahat buraxın. Mənim sonum artıq yetib”, - kimi sözlər deyirmiş. Təəssüf ki, dahi sənətkarın həyatı və ölümü ilə bağlı xeyli məqamlar hələ də sirr olaraq qalmaqdadır. Bacısı vəfat edərkən anasına ünvanladığı məktubda Qoqol belə bir fikir yazırdı: “O insan xoşbəxt olur ki, Tanrı ona hansısa dəhşətli bədbəxtlik göndərir və bu bədbəxtlik onu ayılmağa və özünə nəzər salmağa məcbur edir.” Qoqol özünün “Ölü canlar” əsəri haqqında məktublarından birində yazır ki, “Ölü canlar”ın ilk fəsillərini Puşkinə oxuyub bitirəndə o, qüssəli bir səslə dedi: “Pərvərdigara, bizim Rusiya nə qədər ürəkdarıxdırandır!” Bu sözlər məni heyretə saldı. Rusiyaya bu qədər yaxşı bələd olan Puşkin başa düşmədi ki, bu yazılanların hamısı karikaturadır, şəxsən mənim uydurduğum şeylərdir!” XIX əsrin 30-cu illərində Rusiyada iki nəsr yazan var idi –

Puşkin və Qoqol. Puşkin də artıq nəsr yazmağa başlamışdı. “Qaratoxmaq qadın”, “Kapitan qızı” və digər povestlərini Puşkin yaradıcılığının artıq bitkin dövründə qələmə almışdı. Təəssüf ki, Puşkinin ömrü Danteslə dueldə yarımçıq qalır. Qoqol Puşkinin ölüm xəbərini vətənindən uzaqda, Romada alır və sarsılır. Bu zaman o, qızğın şəkildə “Ölü canlar” üzərində çalışırdı. Qoqol bu əsərə ömrünün on yeddi ilini sərf etdi. 1835-ci ildə Puşkinə yazdığı məktubda bu cümlələr vardı: “Ölü canlar”ı yazmağa başlamışam. Əsərin süjeti çox uzun bir romana çevrilir və deyəsən, çox gülməli olacaqdır”. Qoqol həmin dövrdə qəlbində aslan gücü hiss etdiyini yazırdı. Çiçikovun mənəvi çürüklüyünü göstərmək üçün Qoqol tünd boyalardan istifadə edir. Qoqol gözəl həyatı tərənnüm etmək istəyir və bu cür yazıçıları xoşbəxt yazıçılar adlandırır. Amma özünü həyatın, cəmiyyətin bataqlığını açıb göstərən yazıçılar qisminə aid edir, onun tutduğu mövqe ağırdır, sərtidir, o, tək qaldığını ürək ağrısıyla hiss edir. Amma o, bir an da olsun, mövqeyindən geri çəkilmirdi və “Ölü canlar” üzərində işləyirdi. Getsen yazırdı ki, bu əsər bütün Rusiyanı sarsıtdı. Qoqolu Rusiyaya nifrət etməkdə günahlandırırırdılar. “Ölü canlar” Rusiyanın xəstəlik tarixçəsi idi. Qoqol zərif bir yalan toxumuşdu, “Ölü canlar” gerçək Rusiyanın üzüyüdü, uydurma deyildi. Axı o, azad bir cəmiyyətin, xoşbəxt insanların yazıçısı olmaq istəyirdi və bu istəyini elə həmin əsərdə açıq şəkildə yazır. Təhkimçiliyin rus insanının həyatını necə cəhənnəmə çevirməsini Qoqol gözlərimiz önündə sərgiləyir. Sonralar Lenin və Stalin inqilab düşmənlərini ifşa etmək üçün “Ölü canlar”dakı Çiçikov, Manilov, Sobakeviç, Nozdrev və digər personajlardan tez-tez istifadə edirdilər. Əsərdəki hadisələr fransızların Rusiyadan qovulmasından az sonra baş verir. Qoqol həmin dövrdə Rusiyanın ictimai-siyasi həyatındakı vəziyyəti göstərir. O, yazır ki, səkkiz il ərzində məmurlardan, mülkədarlardan tutmuş savadsız camaata qədər hamı siyasətçi olmuşdu. Kimsə belə bir xəbər yaymışdı ki, Napoleon dəccaldır, özü də yeddi divar, yeddi dəniz dalında daş zəncirdə saxlanılır, amma sonra o, zənciri qıracaq və bütün dünyanı tutacaq. Bu xəbər hamını təşvişə salmışdı. Çox güman ki, bu detal hansısa real hadisədən qaynaqlanırdı, Qoqol bu fikri havadan götürməmişdi. İndi də məmurlar bir araya yığılıb məşvərət edirdilər və güman edirdilər ki, Çiçikov adadan qaçmış Napoleondur. Nozdrevin fantastik yalanları Çiçikovun kimliyini açmaq əvəzinə işi daha da dolaşığa salırdı. Onu gah qəlp pul kəsən dələduz, gah casus, gah da qubernatorun qızını qaçırmaq istəyən hərif hesab edirdilər. Amma heç kəs Çiçikovun əslində kim olduğunu müəyyən edə bilmirdi. Qoqol əsərinə yaxşı qəhrəman seçməməyini belə izah edirdi: “çünki yaxşı adamı ata döndəriblər və elə bir yazıçı yoxdur ki, atılıb onun belinə minməsin. Daha bəsdir, vaxt çatıb, alçaq adamı da arabaya qoşmaq lazımdır”. Bu alçaq adam da Çiçikovdur. Qoqol bütün yaradıcı gücünü bu əsərə sərf edirdi, amma çox təəssüf ki, əsərin ikinci cildini ölümündən səkkiz gün əvvəl yandırdı. O, ikinci cildin çapında əvvəllər çox böyük tərəddüdlər yaşamışdı, bu hissə onu bədii cəhətdən qane etmirmiş. İkinci cild yazığının ölümündən sonra onun kağızları arasında tapılan dörd dəftər əsasında bərpa olunaraq əsərə əlavə edilib.

Tənqidi realizm bu dövrün əsas aparıcı istiqamətini təşkil edir. Tənqidi realizmin ümumi əlaməti onun bütün böyük nümayəndələrinin içində yaşadıkları cəmiyyətə qarşı mənəvi (siyasi yox) müxalifətdə olmaları idi. Bu müxalifətçilik L.N.Tolstoy, F.M.Dostoyevski, İ.S.Turgenev, A.P.Çexov kimi rus tənqidi realistlərində daha güclü idi. Bu Rusiya cəmiyyətindəki faciəli ziddiyyətlərlə bağlı idi.

Tənqidi realizm epoxası üçün ədəbiyyatın, xüsusilə nəsr və dramaturgiyanın tamam tarixilik prinsipinə keçməsi səciyyəvi idi. Zaman və məkan konkretliyi, birmənalı milli zəmində durmaq realizmin ilkin əlamətlərindən biri idi. Ona görə realizm epoxası hər xalqın ədəbiyyatında özünə xas tarixi və milli həqiqətləri əks etdirən bir hadisə kimi daxil olur, xalqların milli həyatının və tarixinin bədii mənzərəsi və salnaməsi kimi meydana çıxır.

Mixail Yevqrafoviç Saltıkov-Şedrin 1826-cı il yanvar ayının 27-də Moskva vilayətinin Taldom rayonunda anadan olmuşdur. Orta məktəbi qurtardıqdan sonra bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. Natural məktəb ruhunda yazılmış ilk povestlərin ("Ziddiyyətlər" 1847, "Dolaşmaq işi" 1848) görə həbs olunmuş və sonradan Vyatkaya sürgün edilmişdi. 1855-ci ildə sürgündən Peterburqa qayıdaraq, ədəbi fəaliyyətini davam etdirmişdir. "Quberniya oçerkləri"ndə (1856-1857) təhkimçilik quruluşuna nifrət, təhkimçi kəndlilərə rəğbət motivləri geniş əks olunmuşdur.

1856-1862-ci illərdə bir sıra yüksək quberniya vəzifələrində çalışan Saltıkov onlarla cinayətkar mülkədarı məhkəməyə cəlb etmiş, çoxlu rüşvətxor məmur xidmətdən çıxarılmışdır. 1862-ci ilin əvvəllərində, ehtimal ki, "yuxarıların" təkidi ilə Saltıkov istefaya göndərilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əyalətdə yaşayıb-işləmək yazıçıya zəngin yaradıcılıq materialı vermişdir. "Mənsur satiralar" (1863) kitabındakı oçerk və hekayələrdə təhkimçi mütləqiyyət üsul-idarəsinin tarixən ölümə məhkumluğu fiziki əksini tapmışdır. Dövlət xidmətindən uzaqlaşdırıldıqdan sonra "Russkaya pravda" jurnalını nəşr etmək fikrinə düşdü, lakin hökumət buna icazə vermədi. N.A.Nekrasovun dəvəti ilə "Sovremennik" jurnalının redaksiyasına işə girdi. Onun burada dərc edilmiş "İctimai həyatımız" aylıq şərhləri həmin illər rus publisistikası və ədəbi tənqidinin görkəmli nümunələrindən sayılır. 1864-cü ildə Saltıkov dövlət xidmətinə qayıtsa da, rus tənqidi realizm ənənələrinə sadıq qaldı. 1868-ci ildə çarın göstərişi ilə Saltıkov birdəfəlik ehtiyata buraxıldı və ona hər hansı bir dövlət vəzifəsi tutmaq qadağan edildi. Həmin vaxtdan Saltıkov "Oteçestvenniye zapiski" jurnalında işləmiş, Nekrasovun vəfatından sonra isə onun baş redaktoru olmuşdur.

Bədii yaradıcılığının zirvəsi olan "Bir şəhərin tarixi" (1869-1870), "Nəcib nitqlər" (1872-1876), "Müasir idilliyə" (1877-1881), "Xalacığaza məktublar" (1881-1882) əsərlərində mütləqiyyət və təhkimçilik quruluşu kəskin satira atəşinə tutulur, o

dövr rus cəmiyyətinin sosial ziddiyyətləri, kapitalist münasibətlərinin yaranması göstərilir. Saltıkov ömrünün son illərində "Nağıllar" (1882-1886), "Həyatın təfərrüatı" (1886-1887) və s. kimi bədii sənət inciləri yaratmışdır. Onun bədii və publisistik əsərləri rus ədəbiyyatında tənqidi realizmi daha da inkişaf etdirmişdir. Ezop üslubu Saltıkov satirasının başlıca xüsusiyyətlərindəndir.

Dahi rus yazıçısı Saltıkov-Şedrin 1889-cu il, may ayının 10-da Peterburq şəhərində vəfat etmişdir.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski (rus. Фёдор Михайлович Достоевский; d. 11 noyabr 1821 – ö. 9 fevral 1881) — rus yazıçı, dünya ədəbiyyatının ən böyük yazıçılarından biri. Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

Uşaqlığını sərxoş ata və xəstə anasının yanında keçirən Dostoyevski, anasının ölümündən sonra Peterburqdakı Mühəndis Məktəbinə girdi. Atasının ölümünü burada xəbər aldı. Məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra İstehkam Müdirliyinə girdi. Bir il sonra istefa verərək buradan ayrıldı. Ordudan ayrıldıqdan sonra ədəbiyyata yönələn Dostoyevskinin ilk romanı Bədbəxt insanlar, 1846-cı ildə nümayiş olundu. Bu əsərinin ardından yazdığı kitablarla gözlədiyi müvəffəqiyyətə çata bilməyən Dostoyevskinin ümidi qırıldı və siyasətlə maraqlanmağa başladı.

1849-cu ildə dövlət əleyhindəki bir sui-qəsdə qarışdığı iddiası ilə həbs olundu. Səkkiz ay həbsxanada qalan Dostoyevski, gülləyə düzülmək üzrəyken digər səkkiz məhbus yoldaşı ilə bağışlandı. Cəzası dörd il kürək, altı il də adi həbsə çevrildi. Cəzasını çəkməsi üçün Sibirdə olan OMSK həbsxanasına göndərildi. Burada keçirdiyi dörd ildən sonra ər rütbəsi ilə xidmətə verildi. Zabitliyə qədər yüksəldi. 1857-ci ildə Mariya Dmitriyevna İsayeva ilə evləndi. Beş il boyunca vəzifəsini yerinə yetirən Dostoyevski, 1859-cu ildə azad edildi və Peterburqda yaşamağa başladı. Peterburqa döndükdən sonra Alçaldılmış və təhqir olunmuşlar (1861) və Ölü evdən qeydlər (1862) adlı əsərləri yazdı. Qardaşıyla birlikdə iki jurnal çıxardı. 1862-ci ildə arzuladığı Avropa səyahətini reallaşdırdı. Xəstəliyi və qumar asılılığı ucbatından maddi baxımdan çətinliyə düşdü. Bu dövrdə Gizləndən qeydlər (1864), Cinayət və cəza (1866), Qumarbaz (1866), İdiot (1868), Əbədi ər (1870) və Cinlər (1872) kimi əsərləri yazdı. Yoldaşının ölümündən sonra sekretarıyla evləndi. Yenidən borclandı və qumarxanalarda gəzməyə başladı. Qızının ölümünün ardından böyük bir sarsıntı keçirdi.

Yeniyetmə (1875), Bir yazıçının gündəliyi (1876) və Karamazov qardaşları (1880) adlı əsərlərində yazıçılıq həyatı boyunca yazdığı mövzuları yenidən ələ aldı. Karamazov qardaşları adlı əsərini iki ildə bitirən Dostoyevski, bir ciyər qanamasıyla yatağa düşdü və 28 yanvar 1881-ci ildə vəfat etdi. Dostoyevski üçün 31 yanvar 1881 tarixində təşkil edilən dəfn mərasimində təxminən 30.000 adam tabutunun arxasından getdi. Dünya ədəbiyyatına ən çox təsir edən və ən çox

oxunan yazıçılardan biri olan Dostoyevskinin əsərləri bir çox 20-ci əsr yazıçılarının fikirlərinə dərinlən təsir etdi.

Dostoyevskinin əsərləri Ceyms Coys, Virciniya Vulf, Fridrix Nitsşe, Ernest Heminquey, Knut Hamsun, Lüdviq Vitgenşteyn, Alberto Moravia, Aleksandr Soljenitsın, Çarlz Bukovski, Marsel Prust, Ayn Rand, Ziqmund Freyd, Frans Kafka, Orxan Pamuk və Lev Tolstoy kimi bir çox yazıçıların əsərlərinə işıq tutdu. Fridrix Nitsşe "O mənim psixianaliz haqqında bir şeylər öyrəndiyim yeganə insandır. O mənim həyatımın ən böyük sevincidir."

Lev Nikolayeviç Tolstoy Rus ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, bəlkə də, birincisidir. Tolstoy 1828-ci ilin 9 sentiyabrında Rusiyada — Tula şəhərindəki Yasna Polyanada zəngin bir ailədə dünyaya göz açmışdır. Kiçik yaşlarında anasını və atasını itirən yazıçı qohumları tərəfindən böyüdüldü. Çalışqan bir şagird olan Tolstoy qısa müddətdə özünü inkişaf etdirərək hörmət və sevgi qazanır. Təhsilini tamamlamaq üçün Moskvaya gedərək Fransız dilini öyrənir, Volter və Russonun əsərlərinin təsiri altına düşür. Daha sonra orduya qoşulur və 1854-cü ildəki Kırım savaşına zabit olaraq qatılır. Əsgərlikdən ayrılan Tolstoy Qərbi Avropaya səyahətə çıxır və bu zaman Almaniyanı, Fransanı və İsveçi dolaşır. Vətəninə qayıdarkən yenə Yasna-Polyanada iqamət edir və burada məktəb yaradır. Yazıçı 1862-ci ildə 16 yaşlı Sofiya (Sophie Behrs) ilə evlənir və bu izdivacdən 13 (bəzi mənbələrə görə 19) övladı dünyaya gəlir və bunlardan 5-i ölür. Qeyd etməliyik ki, Sofiya Tolstoyun könüllü katibliyini edirdi. "Hərb və Sülh"ün qeydlərini tutmaqla kifayətlənmir və bu əsərin əvvəldən axıra qədər düz yeddi dəfə üzünü köçürür. Hər nə qədər evliliklərinin son dönəmi "ədəbiyyat tarixindəki ən bədbəxt münasibət" kimi müəyyənləşdirilmiş olsa da, bir həqiqət var ki, o da Sofiyanın özünü ərinə və onun kariyerasına qurban verdiyidir. 1883-cü ildə Tolstoy maddi dünyadan əlini tamam-kamal çəkdiyini açıqlayıb torpaqlarından, sərvətindən və kitablarının haqlarından bir-bir imtina edərək yoxsul kəndlilər kimi yaşamağa başlayır. Tolstoyun bu dəyişikliyi ər-arvadın münasibətlərinin korlanmasına gətirib çıxarır. 1910-cu ildə Tolstoy Sofyanı vəsiyyətnaməsindən çıxarır və kitablarının nəşr haqlarını redaktoruna verir. Beləliklə də, ər-arvad bir-birindən geri dönüşü olmayan sürətlə və az rast gəlinən nifrətlə uzaqlaşır, ayrı düşürlər. Evini tərk etdikdən sonra xəstə düşən filosof 1910-cu ilin noyabrın 20-də 82 yaşında Astapovada qatar stansiyasında dünyasını dəyişir. Lev Tolstoy "Uşaqlığım" adlı ilk əsərini Yasnaya-Polyanaya qayıtdıqdan sonra yoxsul kəndlilər içərisində yaşamağa başlayarkən yazmışdır. Əsərləri içərisində ən məşhur olan iki romanı "Hərb və sülh" və "Anna Karenina"nı evli olduğu müddətdə yazmışdır. Bir müddət sonra yenidən ruhi böhran yaşayan ədib daxili çöküntüyə düşməyə başlayır. "Kreyser sonatası", "Ağa və kölə", "Qaranlıqların gücü", "İman nədir", "İncilər", "Kilsə və dövlət", "Etiraflarım" bu dövrlərdə yazılmışdır. Bundan başqa

“Dirilmə”, “Hacı Murad”, “Tanrı bizim içimizdədir”, “Qazaxlar” və s. kimi əsərləri də vardır. L.N.Tolstoy realist rus ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi olmaqla birlikdə filosof, mütəfəkkir və publisist olaraq da məşhurlaşmışdır. Qeyd edək ki, yaradıcılığında marksizmdən təsirlənmə də özünü göstərir. “Tanrının səltənəti içimizdədir” adlı əsərinə görə Ortodoks kilsəsi tərəfindən qovulmuşdur. Tolstoy özünün əxlaqi-mənəvi əsərləri ilə XX əsrin Mahatma Qandi və Martin Lüter Kinq kimi şəxsiyyətlərinə ciddi təsir göstərmişdir. Bundan başqa Virciniya Vulf, Orxan Pamuk, Ceyms Coys və başqalarının yaradıcılığına da təsir etmişdir.

Anton Pavloviç Çexov

Anton Pavloviç Çexov, 29 Yanvar 1860-cı ildə, Rusiyanın cənubunda Azak dənizi sahillərindəki, Yunan tacirlərin tez-tez ziyarət etdiyi liman şəhəri olan Taganrog'da doğulmuşdur. Bura, həyatın stabil olaraq yaşanıdığı, insanların çoxunun bir-birini tanıdığı bir yerdir. Şəhərdə qapısı üzərində “Çay, şəkər, qəhvə və başqa məhsullar” yazılan bir baqqal var idi. Hələ kiçik bir uşaq ikən Çexov, uşaqlığını atasının sahibi olduğu bu baqqal dükənina gələn müştərilərlə maraqlanaraq yaşamışdır. Oğlunu bir tacir olaraq yetişdirmək istəyən atası altı uşağını da dindar bir xristian olaraq yetişdirmək niyyətindədir. Çexovun uşaqlığı atasının təzyiqi altında keçmişdir. Buna baxmayaraq illər sonra yazar olduğu zaman “Qabiliyyətlərimiz atamızdan, ruhumuz da anamızdan keçmişdir.” deyəcəkdir. Çünki atası olduqca qabiliyyətli biri idi. Heç təhsil almadığı halda skripka çalır, yağlıboya ilə şəkillər çəkirdi. Ana Evgeniya Yakolevna isə səssiz bir qadın idi. Çexovun ruhunu anasından aldığı söyləməsi boş yerə deyil, çünki onun Anton Çexovun yazarlığını bəsləyəcək bir xüsusiyyəti var idi: O, çox yaxşı nağıl nəql edərdi. Anası fərqli səfər əhvalatlarıyla oğlunun xəyal dünyasını genişləndirməyə çalışsa da, atası onu bir tacir olaraq yetişdirmək istəyirdi. Oğullarından birinin mütləq şəkildə zəngin olmasını istəyirdi. Ana Evgeniya Yakolevna isə oğulunun bir Rus məktəbinə getməsinin tərəfdarı idi. Beləliklə qərar verilir. Anton və qardaşı Nikolay 1867-ci ildə Taganrogdakı Yunan məktəbinə göndərilir. Əslində kilsədən və dükandan uzaq bir həyat hər iki qardaş üçün də məmnunedici idi. Ancaq nə Anton, nə də Nikolay bir il boyunca Yunan dilində bir söz belə öyrənə bilmir. Atası onları məktəbdən çıxardır və Taqanroq Liseyinə qoyur. Çexov, bu illərdə dostları arasında gülməli əhvalatlar anlatmaq qabiliyyətiylə tanınırdı. Ona ən çox təsir edən müəllimi isə keşiş Pokrovski olmuşdur. Pokrovski ona dərslərdə Şekspiri, Höteni, Puşkini izah edir, Molyer və Svifti oxumasını məsləhət görürdü. Bu illərdə Çexov həm də teatrla tanış olur və müasir teatrda cığır açacaq tamaşalar yazacaq bir yazıcının ilk addımları atılır. Sonralar isə teatr onun üçün bir ehtirasa çevrilir, tez-tez məktəbdən qaçıb gəldiyi yeganə məkan olur. Bu zamanlar aktyorluğa da meyl edir. Qardaşlarıyla birlikdə tamaşaçılarının qonşuları və qohumları olduğu tamaşalar hazırlayır, təqlidlər edir. Bu vaxt Çexovun böyük qardaşları Aleksandr və Nikolay daha azad bir həyatın düşüncəsiylə evdən ayrılaraq Moskvaya gedirlər. Aleksandr riyaziyyat oxumağa, şəkilə qabiliyyətli Nikolay isə gözəl sənətlər akademiyasına

doğru yola düşür. Çexov, böyük qardaşlarını evdən uzaqlaşması ilə gedərək yalnızlaşır. Bu vaxt ata Pavel Egoroviçin işləri hər keçən gün mənfiyə doğru irəliləyir. Nəhayət ki, bıçaq sümüyə dayanır və ata iflasa uğrayır. Borclulardan qaçmaq üçün Moskvaya gedir. Anton Çexov isə, evdə qalan əşyaları satıb, pulunu ailəsinə göndərmək və liseyi bitirmək üçün Taganrogda qalır. Çexov bir tərəfdən işləyib, bir tərəfdən də məktəbi bitirə bilmək üçün canla başla dərslərinə çalışır. Tətil günlərini isə bələdiyyə kitabxanasında kitablar oxuyaraq keçirir. 1877-ci il Çexov üçün bir dönüş nöqtəsi olur; Çexov Pasxa tətili üçün Moskvaya gedir. İlk dəfə Taganrogdan, lüks mağazaların vitrinlərinin insan kütləsinə qarışdığı bir şəhərə gəlir. Və bura yenidən gəlməyin xəyalını qurmağa başlayır. 1879-cü ildə liseyi bitirdikdən sonra Moskvaya ailəsinin yanına köçür. Bir il sonra Moskva Universitetində tibb təhsili almağa başlayır. Bir tərəfdən də pul qazanmaq üçün yumor jurnallarına kiçik hekayələr yazır. Çexov ilk yazılarında ‘Qardaşımın Qardaşı’, ‘Ulysee’ kimi ləqəblərdən istifadə edir. Ən çox istifadə etdiyi ad isə, liseydəki müəlliminin ona verdiyi ləqəb olacaqdır: “Antoşa Çexonte”. 1882-ci ildə, dövrün məşhur yumor jurnallarından biri olan Oskolki’nin (İşıltılar) sahibi ilə tanış olur və daha çox ödənişlə burada yazmağa başlayır. Ancaq bir problem vardır. Yazıları 100 sətiri keçməməlidir. Əvvəl zamanlar çətinlik çəksə belə sonralar, yazdıqlarında daim qısa və konkret olmağı özünə qanun edir. 1884-cü ildə hekayələrindən ibarət “Melpomena Nağılları” nı dərc edir. Eyni il Tibb fakültəsindən məzun olur və həkimliyə başlayır. Yazıçılıqla həkimliyi bir arada apararaq, uzun müddət “Həkimlik mənim arvadım, ədəbiyyat isə məşuqəmdir.” deyəcəkdir. Tibb fakültəsindən məzun olduqdan bir il sonra Rusiyanın ən böyük gündəlik qəzetlərindən biri olan Novoye Vremyada (Yeni Zamanlar) yazmaq üçün təklif alır. Artıq yazdıqları daha geniş oxucu kütlələrinə çatır. 1886-cı ildə ikinci hekayə kitabı “Rəngli hekayələri” Anton Çexov imzasıyla dərc etdirir. Bir il sonra da Rusiya Elmlər Akademiyasının verdiyi Rus ədəbiyyatının ən qiymətli mükafatlarından Puşkin Mükafatını alır. Ardından da Kors Teatrı üçün bir tamaşa yazmağa başlayır: “İvanov”. 1888-ci ildə onun parlamasını təmin edəcək, Çexovun ən məşhur və ən gözəl əsərlərindən biri yazılır. 1889-cü ildə Çexov, qardaşı Nikolayı vərəmdən itirir. Qardaşının ölümü, “Meşə Cini” adlı tamaşasının tənqidçilər tərəfindən bəyənilməməsi Çexovu gedərək böhrana sürükləyir. Özünə yapışacaq bir budaq axtaran Çexov bunu Hüquq fakültəsində oxuyan kiçik qardaşının dərsləri arasında tapır: “Qərar verilməyənədək bütün diqqətimiz qatilin üstündə toplanır amma həbsxanaya göndəriləndən sonra bütünlüklə unuduruq onu... Bəs həbsxanada nələr olur?” Çexov həbsxanada baş verənlərin cavabını tapmaq üçün Yaponiyanın şimalında cəzaçəkmə müəsisəsi olan Saxalinə, məhkumların həyatına doğru uzun bir səfərə çıxmağa qərar verir. Bu cəhənnəm adasında 8 ay qalır və geri qayıtdıqdan sonra buradakı müşahidələrini “Saxalin adası” adlı bir kitabda toplayır. Çexov, 1892-ci ildə səssiz və sakit həyat axtarışıyla bir malikanə alır. Bir tərəfdən həkim olaraq ən uzaq kəndlərdəki xəstələrlə belə maraqlanarkən, digər tərəfdən kənddə üç məktəb, bir klinika açdırır. Bu vaxt qələm

də əlindən düşür. ” Üç il “,” Qara Keşiş “,” Naməlum Bir Adamın Hekayəsi “,” Mujiklər “kimi hekayələrini burada yazır. Şah əsərlərindən biri olan “Qağayı” da bu illərin məhsuludur. Ancaq universitet illərindən bəri ciyərini ələ keçirən vərəm artıq yaxşıca irəliləyir. Həkimlər Çexova bir sahil qəsəbəsində yaşamağı təklif edir. Beləliklə evini satıb Krımın Yalta şəhərinə yerləşir. “Vişnə Bağçası” və “Üç Bacı” nı da burada yazır. 1901-ci ildə teatr aktrisası Olga Knipper ilə evlənir ancaq evlilikləri üç il davam edir. Ayrılıq, Çexovun müalicə üçün getdiyi Almaniyanın Badenweiler şəhərində həyatını itirməsi ilə birlikdə gəlir. Anton Çexov, yazdıqlarının bütün dünya tərəfindən oxunulacağını təxmin etməyərək və böyük təvazökarlıq göstərək yazıçılığına yeddi il ömür biçmişdir. Bu gün isə Çexov, qısa hekayələr və müasir teatrda cığır açan, müasir ədəbiyyatın ən usta yazıçılarından biridir.

İvan Turgenev

1818-ci il noyabrın 9-da Oryol şəhərində dünyaya gəlib. Atası Sergey Nikolyayeviç o dövrün tanınmış zabitlərindən olub. Anası Varvara Petrovna isə varlı bir saray ailəsindən olub. 1827-ci ildə Sergey Tugenev övladlarına təhsil vermək üçün Moskvaya köçüb.

1833-cü ildə 15 yaşlı Turgenev Moskva universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. Bir il sonra onlar Peterburqa köçüb və buna görə Turgenev təhsilini Peterburq universitetində davam etdirməli olur.

1838-ci ildə elmlər namizədi dərəcəsinə yiyələnən şair Almaniyaya köçür. Berlində məskunlaşan Turgenyev qədim latın və yunan dillərini yaxından öyrənir.

1842-ci ildə vətəninə qayıtmaqla yazıçı, ədəbiyyat sahəsində fəaliyyətə başlayır. 1846-cı ildə "Bretter" və "Üç portret" povestlərini qələmə alır. Daha sonra o "Mumu", "Yakov Pasinkov", "Sakitlik" kimi əsərləri ilə oxucularını sevindirir. O ən böyük romanları topladığı "Nov" adlı kitabını 1860-cı ildə artıq Parisə köçdüüyü zaman dərc etdirir. Yazıçı 1883-cü ildə elə Parisdə dünyasını dəyişir. İvan Sergeyeviç Turgenevin (1818-1883) “Atalar və oğullar” romanı – XIX əsrin 60-cı illərində yazılmış və o dövr üçün çox məşhur olmuş əsərin baş qəhrəmanı Yevgeni Bazarov gənclərin təqlid nümunəsi olmuşdur. Kompomistizlik, nüfuzlar və köhnə həqiqətlər önündə əyilməmə, faydalı olan şeyin gözəl olan üzərində üstünlüyü kimi ideallar həmin dövrün adamları tərəfindən dərk edilmiş və Bazarovun dünyagörüşündə əks olunmuşdur. “Atalar və oğullar” romanında, o dövr rus ədəbiyyatının ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri – ədəbiyyatın ictimai əhval-ruhiyyəsinin real axını ilə sıx əlaqəsi daha tam şəkildə öz ifadəsini tapmışdır. “Russkoe slovo” jurnalı D.İ.Pisaverin şəxsində, hətta radikal əhval-ruhiyyəli Bazarovu öz ideali hesab edir. Eyni zamanda, əgər Bazarov surətinə tarixi nöqtəyi-nəzərdən yanaşılrsa, yəni ona XIX əsrin 60-cı illərinin əhval-ruhiyyəsini əks etdirən

bir tip kimi baxılsa, onda deyə bilərik ki, bu surət tamamilə açıqlanmamışdır. Belə ki, o dövrdə ictimai-siyasi radikalizm kifayət qədər güclü olmuşdur və romanda buna demək olar ki, toxunulmamışdır.

N.A.Nekrasov

Rus ədəbiyyatında A.S.Puşkin və M.V.Lermontovla bir cərgədə dayanmağa layiq hesab edilən (Dostoyevskiyə görə), bütün şeirlərində əsasən xalqın əzablarını, rus kəndlilərinin faciəsini qələmə alan, rus poeziyasına folkloru və xalq dilinin zənginliyini daxil edən N.A.Nekrasov yalnız bədii yaradıcılıqla məşğul olmamış, eyni zamanda nəşir olaraq "Sovremennik" və "Oteçestvenniye zapiski" jurnallarının redaktoru kimi də fəaliyyət göstərmişdir. O, xalq danışq dilini ədəbiyyata gətirməklə, rus poeziyasının diapozonunu xeyli genişləndirmişdir. Rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Nikolay Alekseyeviç Nekrasov öz əsərləri ilə hər zaman xalqın yanında olmuşdur. Onun xüsusilə uşaqlar üçün yazdığı əsərlərinin əsas mənbəyi xalq deyimləri, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, nağıllar, ibrətamiz, müdrik hekayələr, nəğmələrdir. Şair liberal və ədəbi dairələrdə populyar olsa da, sağlığında layiq olduğu qiyməti almamışdır. Yalnız XX əsrdə Nekrasovun yaradıcılığının orijinallığı, demokratikliyi, xəlqiliyi layiqincə qiymətləndirilmişdir. 1940-cı illərin əvvəllərində "Oteçestvenniye zapiski" jurnalının bibliografiya şöbəsində fəaliyyətə başlayan Nekrasov Belinskinin dərnəyi ilə əlaqələr qurur. Onun erkən yaradıcılığında "Tixon Trostnikovun həyatı və sərgüzəştləri" romanı xüsusi yer tutur. Nekrasovun bir şair kimi ən məşhur əsərləri "Rusiyada kim yaxşı yaşayır" və "Şaxta, Qırmızı burun" poemalarıdır. Ümumiyyətlə, görkəmli sənətkarın qələmə aldığı əsərlərdən "Rus qadınları", "Kəndli uşaqları", "Məhkəmə", "Baba" və s. poemalarını, "Aktyor", "Ayı ovu", "Lomonosovun gəncliyi" və s. pyeslərini qeyd etmək olar. Nekrasov çox sayda şeirin, yumor, satira janrında əsərlərin müəllifidir.

Nikolay Qavriloviç Çernişevski

1828-ci il iyul ayının 24-də Saratov şəhərində keşiş ailəsində doğulmuşdur. 1853-cü ildə Peterburqa köçmüş, "Oteçestvenniye zapis-ki" jurnalında əməkdaşlıq etmişdir. Nikolay Qavriloviç 1853-1856-cı illərdə "Sovremennik" jurnalının redaktoru və ideya rəhbəri olmuşdur.

1850-ci ildə Peterburq Universitetinin Tarix filologiya fakültəsini bitirmişdir. 1861-1862-ci illərdə "Zemlə i volə" inqilabi təşkilatının ilhamçısı və məsləhətçisi olan Çernişevskinin daim artan nüfuzundan təşvişə düşən çar hökuməti onu 1862-ci ildə həbs edərək, Petropavlovsk qalasına salmış, sonra katorqaya Sibirə ömürlük sürgünə məhkum etmişdir. 1883-cü ildə Çernişevskiyə Həştərxanda yaşamağa, 1889-cu ildə isə Saratova qayıtmağa icazə vermişdir. Çernişevskinin dünya görüşünün formalaşmasında A.I.Gertsen və V.Q.Belinskinin, həmçinin klassik

alman fəlsəfəsinin (xüsusilə L.Feyerbaxın), ingilis siyasi-iqtisadının, fransız utopik sosializminin güclü təsiri olmuşdur. Çernişevski idrak məsələsində qəti materialist mövqedə durmuş, aqnostisizmi kəskin tənqid etmişdir. Çernişevski praktikaya böyük əhəmiyyət vermiş, onu həqiqətən əsl meyar adlandırmışdır. 1855-ci ildə "Sənətin varlığı estetik münasibətləri" adlı magistrlik dissertasiyası ilə Rusiyada materialist estetikanın əsasını qoymuş, incəsənəti "həyat dərslisi" adlandıraraq "sənət, sənət üçün" nəzəriyyəsinə güclü zərbə vurmuşdur. Çernişevskinin publisistikası çarizmə, təhkimçiliyə qarşı mübarizəyə həsr olunmuşdur. Onun ədəbi-tənqidi məqalələri qabaqcıl rus ədəbiyyatı və incəsənətinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Həbsdə olarkən Çernişevski 1862-1863-cü illərdə "Nə etməli?" romanını, 1863-cü ildə "Alferyev" povestini, 1864-cü ildə "Kiçik hekayələr" və sairə ədəbi-bədii əsərlərini yazmışdır. K.Marks və F.Engels Çernişevskinin əsərlərini oxumuş, onu "böyük rus alimi və tənqidçisi " adlandırmışlar. Nikolay Qavriloviç Çernişevski 1889-cu ildə oktyabr ayının 29-da Saratov şəhərində vəfat etmişdir.

Fyodor Tütçev (1803-1873) rus poeziyasında fəlsəfi-romantik xətti yeni çalarlarla zənginləşdirən və ona özünəməxsus naxışlar əlavə etməklə lirik şeirin dahiyənə nümunələrini yaradan ustad şair kimi məşhurdur. Tütçev poeziyasında insanla təbiət arasında keçilməz sərhəd yoxdur; ucsuz-bucaqsız rus təbiətini bədii gerçəkliyə çevirən, insanı təbiətə, təbiəti insana qovuşdurmaqla təkrarsız mənzərələr yaradan şair özü də bənzərsizdir. Rus romantizmi bir çox ümumi mövzulara, ümumbəşəri ideyalara söykənsə belə öz ruhuyla ilk növbədə milliyyətçi olaraq qalırdı. Rus şairi, eyni zamanda böyük rus diplomatı Fyodor İvanoviç Tutçev. Romantik məktəbə məxsus olan qatı, slavyanpərəst, yazdığı şerlərinə görə, qatı millətçi, böyük rus şovinisti Rusiyanı bir başa Bizansın varisi, ömrü boyu İstanbulu (Konstantinopolu) pravoslovizmin paytaxtı görməyi arzulayan F.İ.Tutçev öz xatirələrinin birində belə yazır: "Susmaq, öz fikirlərini, arzularını, mətləbini gizli saxlamaq diplomatiyanın ən əsas məğzini, cövhərini təşkil edir. Poeziya, ədəbiyyat isə hər bir fikri, mətləbi, məramı tam çılpalıqlığıyla açıb göstərmək, ləzzətlə yanmaq, məmnunluq hissi ilə əsəbiləşmək, içindəki sözü coşa-coşa, çığıra-çığıra heç nədən ehtiyat etmədən deməkdir. Ölümsüz əsərləriylə "səmavi şair" olduğunu hələ yaşadığı çağlarda sübut edən Fyodor Tütçev öz dövrünün qatı millətçisi olsa belə, aşıq romantik şair idi. Onun yaradıcılığında Yelena Danisyeva adlı qadına həsr etdiyi xüsusi şeirlər var idi ki, buna «Danisyev silsiləsi» deyilirdi. Tütçev Yelena ilə evlənməmişdi, amma Yelena onun üç uşağının anası idi.

İvanoviç bu şeiri, yarım əsrə yaxın ayrılıqdan sonra rastladığı 62 yaşlı baronessa Kryudenerə həsr etmişdi. O zaman şairin 66 yaşı vardı. Uzun illər öncə, Amaliya (evlilikdən əvvəl baronessanın adı Amaliya Lerxenfeld idi) gənc Tütçevin qəlbinə

hakim kəsilməmişdi. O, öz gözəlliyi, savadı və alicənablığı ilə şairi valeh etmişdi. Lakin evlənmək onlara nəsib olmamışdı. Tütçev 1826-cı ildə Eleonora Petersonla ailə qurmuş, Amaliya isə Rusiyanın Münxendəki səfirliyinin birinci katibi baron Kryudenerə ərə getmişdi. Sevgililər son dəfə 1873-cü ilin mart ayında görüşürlər. Paraliçdən ağır xəstə yatan şair yatağının başı üstə Amaliyanı görəndə, üzü bu qəfil və gözşlənilməz görüşün sevincilə işıqlanmış və bu şeir yaranmışdı.

Afanasi Afanasiyeviç Fet

Alman qadın Karolina Şarlotta Fetin üz tutub gəldiyi Rusiyada qeyri-qanunidoğulan oğlu Afanasi Fet (1820-1892) Rus ədəbiyyatının nihilist şairidir. «Heçlik» adlı məşhur şeirində nihilizm qabarıqdır. Başqa bir şeirində:

Gecə yanıb-tökülür,

Ta dan yeri sökülür...

Gün əzilib-büzülür.

Qəlbə fərəh süzülür..."- misralarında həyatiliklə yanaşı lirik-romantik duyğular təcəssüm etdirən Fet poeziyasının lirikasının xarakterini izləmək mümkündür.